

MEGTORLÁS A JOG ESZKÖZEIVEL

A BÜNTETŐELJÁRÁS AZ 1956-OT KÖVETŐ ÉVEKBEN

Az 1956-ot követő megtorlás kereteit mindenekelőtt a Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai szabták meg, hiszen ezek jelölték ki a represszió célpontjait és annak intenzitását. Legfontosabb közülük a szovjet intervenció utáni átmeneti időszaknak véget vető, a rendszer „visszakeményedését” jelző 1956. decemberi ideiglenes központi bizottsági határozat. Eszerint négy ok vezetett október 23-ához, az „ellenforradalomhoz”: a Rákosi Mátyás körüli klikk politikai bűnei (ezt 1957. februártól már nemigen emlegették), a Nagy Imre vezette pártellenzék tevékenysége (amit később egyértelműen árulásnak minősítettek), az 1945 előttről megmaradt „reakciós” régi elit, valamint a „nemzetközi imperializmus”. Az itt megfogalmazottakat kellett a bíróságoknak az adott perekben kiszabott büntetésekkel alátámasztani – ami eleve kudarcra volt ítélve, hiszen a szabadságharcosok között sokkal több volt a munkás- vagy paraszti származású. Emiatt vagy kifejezetten a sémának megfelelő vádlottakat kerestek, vagy „osztályárulónak” minősítették a gyanúsítottat (pl. bűnöző, ügynök, lumpen stb.), aki valamelyik ellenségtípus szolgálatában áll. A pártirányítás folyamatos voltáról és a „szemet szemért” elvének döbbenetes alkalmazásáról árulkodik Kádár János 1985-ös kijelentése: „amikor a halálos ítéletek száma elérte az ellenforradalmi eseményekben ártatlanul elhunytak (értsd: a rendszerhez hű áldozatok) számát, arra kértem az elvtársakat, hogy álljanak le.”

A politikai elvárásoknak a jog különféle módokon igyekezett megfelelni.

1. A rögtönbíráskodás (statáriális eljárás)

Az Elnöki Tanács 1956. december 11-ével vezette be országosan a rögtönbíráskodást. Többek között gyilkosság, gyújtogatás, fegyver-, lőszer- vagy robbanóanyag-rejtegetés (és ez utóbbiak feljelentésének elmulasztása) tartozott a hatálya alá. Megindítására tettenérés vagy a bűnösség bizonyítékának azonnali bemutatthatósága esetén kerülhetett sor. A gyanúsítottat azonnal előzetes letartóztatásba kellett helyezni, majd át kellett adni az illetékes ügyésznek.

Az egy hivatásos bíróból és két népi (katonai) ülnökből álló katonai bíróságnak (a civil bírósági szervezet ekkor még nem volt működőképes) maximum háromszor huszonnégy órán belül ítéletet kellett hoznia. Vádiratra nem volt szükség, az ügyész szóban adhatta elő vádjait. A tárgyalás zárt formában zajlott, a vádlott számára jóformán az egyetlen garanciális elem a védő kötelező jelenléte volt.

A bíróság a bűnösség megállapítása esetén főszabályként halálos ítéletet hozott, ám bizonyos körülmények között kiszabhatott tíz és tizenöt év közötti szabadság-

vesztést is – további enyhítésnek nem volt helye. A kegyelemre ajánlás esetét kivéve az ítéletet a kihirdetés után legfeljebb két órával végre kellett hajtani, fellebbezésre nem volt mód.

A rögtönbíráskodással a politikai vezetés egyértelműen a fegyveres ellenállásnak akarta elejét venni. Az elért „eredményekkel” azonban egyáltalán nem volt megelégedve, így a rögtönbíráskodás súlya folyamatosan csökkent, 1957 novemberében meg is szüntették.

2. A gyorsított büntetőeljárás

1957. januártól nyílt lehetőség alkalmazására. Gyorsított eljárásban lehetett tárgyalni mindazokat a bűncselekményeket, amelyek a rögtönbíráskodás hatálya alá tartoztak, de a szervezkedést, a lázadást, a hűtlenséget és a közérdekű üzem működésének megzavarását is (egy kormányrendelet szerint így minősült a száz főnél többet foglalkoztató üzemekben a sztrájk szervezése). Az eljárás megindításához annyi kellett, hogy a gyanúsított előzetes letartóztatásban legyen, az illetékes ügyész pedig e tárgyban tegyen egy indítványt (vagy amennyiben egy rögtönítélő bíróság az ügyet áttette rendes bíróságra, az ügyész szintén indítványozhatta a gyorsított eljárás folytatását).

A gyorsított eljárásokat a megyei és a katonai bíróságokon, illetve a Legfelsőbb Bíróságon e célra létrehozott különtanácsok tárgyalták. Első fokon ezek egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből, másodfokon pedig két hivatásos bíróból és három népi ülnökből álltak. A népi ülnököket az Elnöki Tanács választotta meg egy évre.

Konkrét határidőket a jogszabály nem szabott, de azt előírta, hogy a tárgyalást „a lehető legrövidebb időn belül” megtartsák. Ennek megfelelően elég volt, ha az ügyész szóban terjeszti elő a vádat. Büntetésként főszabályként halált kellett kiszabni, de egyes esetekben lehetőség nyílt tíztől tizenöt évig terjedő vagy életfogytig tartó szabadságvesztés kimondására.

A büntetőeljárás e formáját mintegy fél évig alkalmazták, helyébe a népbíráskodás lépett.

3. A népbíráskodás

A második világháborút követő évekből ismert, eredetileg a háborús bűnösök pereihöz kialakított ítélkezési formát a Legfelsőbb Bíróságon 1957. áprilisban, a megyei és katonai bíróságokon júniusban újították fel. A hatálya alá tartozó bűncselekmények köre nagyjából megegyezett a gyorsított eljárással tárgyalhatókéval – azzal a különbséggel, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnöke bármely bűnügyet az ott működő népbírósági tanács elé utalhatott.

Az első fokon ítélkező (a megyei vagy katonai bíróságon működő) népbírósági tanács egy hivatásos bíróból és két népbíróból állt. A népbírákat határozatlan időre választotta meg a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Másodfokon a Legfelsőbb Bíróság népbírósági tanácsa ítélkezett, amely egy hivatásos bíróból és négy népbíróból állt. Az itt meghozott jogerős ítélettel szembeni rendkívüli perorvoslatot

a Legfelsőbb Bíróságon megszervezett, négy hivatásos bíróból és hét népbíróból álló elnökségi tanács bírálta el.

Az eljárás előfeltételei adottak voltak, ha a gyanúsított előzetes letartóztatásban volt, a szükséges bizonyítékok rendelkezésre álltak, és az ügyész indítványozta az eljárás népbírósági tanács előtti lefolytatását. Vádiratra ebben az esetben sem volt szükség, a vádat szóban is elő lehetett terjeszteni. A legfőbb ügyésznek pedig külön jogosultsága volt rá, hogy rögtön a Legfelsőbb Bíróság népbírósági tanácsa előtt emeljen vádat (ahogy ezt pl. a Nagy Imre és társai perben tette).

Mindezeket túl bármely bíróság elsőfokú ítélete elleni fellebbezés esetén a másodfokú tárgyalást népbírósági tanács elé utalhatták. A gyorsított eljárás szabályai – amennyiben a bűncselekmény annak hatálya alá (is) tartozott – a népbíróság előtt is irányadók voltak. A jogállamisággal leginkább szembemenő szabály pedig úgy szólt, hogy népbírósági tanács előtt folyó perben akkor is kiszabható volt másodfokon az elsőfokú ítéletben foglalnál súlyosabb büntetés, ha egyébként csak enyhítésért, a vádlott javára nyújtottak be fellebbezést.

A népbíráskodás teljes mértékben eleget tett a pártvezetés elvárásainak – nem véletlen, hogy egészen 1961. áprilisig működtették rendszerét.

4. A rendes bíróságok előtti eljárások

Megtorló pereket tárgyaltak rendes bíróságok is, bár tipikusan nem a nagyobb jelentőségűeket. Főszabályként az eljárás kétfokú volt, első fokon egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből, másodfokon három hivatásos bíróból álló tanács ítélkezett. A népbíráskodás szabályozásából következett viszont, hogy akadály nélkül népbírósági tanács elé kerülhetett másodfokon egy addig rendes bíróság előtt tárgyalt ügy. A korabeli büntető perrendtartás jogállami elvárásoknak egyáltalán nem felelt meg, mégis benne maradt néhány, a vádlottra nézve kedvezőbb garanciális szabály. A súlyosítási tilalmat pl. eléggé kilúgozva, de tartalmazta a törvény, a bíróságok pedig alapvetően be is tartották azt.

Volt lehetőség rendes bíróság előtt is különleges szabályok alkalmazására. A törvény a népköztársaság vagy a népgazdaság ellen elkövetett különösen jelentős ügyek esetében lehetővé tette a Legfelsőbb Bíróság egyfokú eljárását, amennyiben a legfőbb ügyész ott emelt vádat. Ekkor a legmagasabb bírói fórumon alakult háromtagú tanács egy szakbíróval és két népi ülnökkel, amely az elsőfokú tárgyalás szabályai szerint járt el. A főszabályhoz képest a legjelentősebb eltérés az volt, hogy ilyen esetekben a fellebbezés ki volt zárva, az elsőfokú ítélet rögtön jogerőre emelkedett. (Ezt az eljárásmodot választották pl. a Herczegh Benjámint és társait perben.)

5. Nyomozás és tárgyalás

Az 1956 utáni megtorló büntetőeljárásokban a legtöbb esetben a politikai rendőrség feladata volt a nyomozás, amely általában két szakaszból állt. Az operatív szakasz teljes titokban zajlott, az ügynökhálózat, titkos megfigyelés és más nem nyilvános módszerek felhasználásával – ennek dokumentumai nem, vagy csak „legalizálásuk” után kerültek bele a peres iratokba. A gyanúsított a második, vizsgálati szakaszban

tudta meg, hogy eljárás folyik ellene, ekkor zajlottak a kihallgatások, a házkutatások, szemlék, tanúkihallgatások stb. A nyomozás végére többnyire eldőlt, hogy a terheltek közül ki számíthat igen súlyos – akár a legsúlyosabb – büntetésre, és ki az, akire kevésbé sújt le a megtorló hatalom.

A politikai rendőrségnek vádiratok megírására is volt felhatalmazása, ezzel több esetben élt is. A törvényesség formális betartása érdekében magát a vádat az ügyész terjesztette a bíróság elé – volt, hogy csak rábólintott a rendőrségi fogalmazványra és aláírta azt, de előfordult az is, hogy módosított rajta.

A tárgyalások főszabály szerint nyilvánosak voltak, ám ez az elv is visszajára fordult a gyakorlatban. Ha a bíróság úgy akarta, mindig talált valamilyen okot zárt tárgyalás elrendelésére (ettől csak ritkán tértek el, pl. a Tóth Ilona és társai perben). A társasbíráskodás alkalmazása és ezzel együtt a nem hivatásos bírák súlyának megemelése ekkoriban egyértelműen a politikai elvárásoknak való megfelelést szolgálta, hiszen a népbírák és népi ülnökök kiválasztásánál mindent megelőző szempont volt a megbízhatóság (azaz a párhűség).

A halálbüntetés kiszabása esetén is érvényesült az a logika, amely a szabályozás által megengedett kivételt tette főszabállyá. A büntetőtörvények ugyanis elvileg igyekeztek visszaszorítani a húsz év alattiak körében a halálbüntetés kiszabását – háborús vagy államellenes bűntettek esetében azonban elég volt a tizenhatodik életév betöltése ahhoz, hogy halálra ítéltető legyen a vádlott. (Így végezte bitófán a nem egészen 17 éves korában elkövetett bűncselekmények vádjával jogerősen halálbüntetéssel sújtott Mansfeld Péter.)

6. Rendkívüli jogorvoslatok és kegyelmezés

A rögtönbíráskodás és a Legfelsőbb Bíróság egyfokú eljárása kivételével lehetőség volt jogorvoslat benyújtására, így az esetek többségében a másodfokú ítélet emelkedett jogerőre. A jogerős ítélet megtámadására szolgáló perorvoslatok közül a törvényességi óvás említendő meg. A legfőbb ügyész, illetve a Legfelsőbb Bíróság elnöke a korabeli szabályozás szerint súlyosan törvényt sértő jogerős ítélet észlelése esetén óvast nyújthatott be a Legfelsőbb Bíróságon, amely felülvizsgálhatta a másodfokú bíróság döntését – vagyis a politikai akarat megléte esetén bármely jogerős ítélet megváltoztatható volt. Népbírársági ügy és a Legfelsőbb Bíróság ítélete esetén az elnökségi tanács, egyéb ügyek esetében három hivatásos bíróból álló tanács járt el. A törvényességi óvás utáni eljárásban sor kerülhetett a jogerős ítélet megsemmisítésére (ekkor új eljárás következett) vagy megváltoztatására, ami akár halálbüntetés kiszabását is jelenthette.

Amennyiben jogerős (vagy törvényességi óvás után meghozott) ítéletben a bíróság halálbüntetést szabott ki, az elítéltnak nyilatkoznia kellett róla, hogy kér-e kegyelmet. Ha e kérdésre igen volt a válasz, maga az ítélkező tanács alakult át kegyelmi tanácscsá, amely – az ügyész véleményének meghallgatása után – megvitatta, hogy az elítéltet egyáltalán érdemesnek tartja-e arra, hogy kérvényét továbbítsa. Többnyire nemleges volt a döntés (ami teljesen kilúgozta a kegyelem jogintézményét), de előfordult az elítéltre kedvező határozat is. Ebben az esetben – mivel az egyéni kegyelmezés joga a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsát illette – felter-

jesztették a kérelmet az államfői testülethez, amely az elé került kevés ügynek csak töredék részében gyakorolt kegyelmet.

Irodalom

Cseh Gergő Bendegúz–Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962. (Intézménytörténeti tanulmányok.)* Budapest, ÁBTL–L'Harmattan, 2013.

Kahler Frigyes: *Joghalál Magyarországon, 1945–1989.* Budapest, Zrínyi, 1993.

Kiss Réka: Az 1956-os megtorlás. *Rubicon*, 2015/10. 15–19.

Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere.* [Budapest], Hamvas Intézet, 2001.

Szilágyi Gábor